

4. Діалог цивілізацій та ісламський чинник в Україні

Проблема розвитку України в цивілізаційному плані стає все більш актуальною в епоху глобалізації і безмежних комунікацій. Тому відповідь на питання: «Куди йде «українська» цивілізація?» немає однозначної відповіді в наш час. Україна знаходиться на перетині цивілізацій. Ми залежні від цивілізацій, які знаходяться поруч з нами і, здебільше, повторюємо європейський шлях цивілізаційного розвитку. Про це писав С.Хантінгтон і численні інші дослідники. Відтак, на Україну, як і на Європейську спільноту, активно впливає ісламський фактор, що посилюється. Але є свої особливості.

Дослідження проблем досягнення діалогу цивілізацій співпадає із глобальною тенденцією розвитку гуманітарної сфери. ЮНЕСКО спрямувало свої основні зусилля на «охорону культурного багатоманіття і заохочення плюралізму й діалогу культур і цивілізацій. Фактично, Генеральний директор і Виконавча рада інституції визначили, як основний пріоритет, тему "Охорона культурного багатоманіття і заохочення культурного плюралізму і міжкультурного діалогу"».³³⁴

То ж *метою* нашого дослідження є виявлення прояву об'єктивних тенденцій і суб'єктивних чинників в добу глобалізації в діалозі ісламської й іудео-християнської цивілізацій на теренах України та аналіз тих факторів, які заважають цьому процесу. Постає коло питань, які потрібно вирішити для досягнення мети дослідження, зокрема: Як відбувається діалог цивілізацій і яке місце України в ньому? На яких ієрархічних організаційних рівнях відбувається діалог цивілізацій і яка присутність або виявленість України на цих рівнях? Яка масовість задіяності людей на цих рівнях? Як внутрішній ісламський чинник реагує і впливає на процеси діалогу або конфлікту цивілізацій в Україні? Як зовнішній ісламський чинник реагує і впливає на процеси діалогу або конфлікту цивілізацій в Україні?

Щодо структури, то процес діалогу між цивілізаціями відбувається на таких рівнях: міжособистісний, спільнотний (релігійні організації, парафії, групи), регіональний, національний, державний або міжцерковний в межах країни, глобальний (між світовими релігіями, між цивілізаціями). Відповідно, діалог на кожному наступному рівні відбувається як на своєму рівні, так і на всіх інших, які він включає в себе.

Відтак, помітна подія діалогу або конфронтації (діалог зі знаком «мінус») за допомогою всеохоплюючих ЗМІ й Інтернету стає надбанням дискусій на нижніх рівнях. Так, ісламські революції на Півночі Африки стали поштовхом до діалогу і в Україні як на загальнодержавному рівні, так і на міжособистісному й груповому. Тому питання впливу ісламського чинника на процес діалогу цивілізацій в Україні не можна розглядати у відриві від зовнішніх чинників. Адже будь-яка подія, що пов'язана з ісламом в Україні, має зовнішню складову. Ісламські духовні, інформаційні та фінансові центри

³³⁴ UNESCO. General Conference; 31st; Draft Programme and Budget, 2002-2003; 2001. – 31 C/5 DRAFT. – С. 137.

знаходяться за кордонами України. Вони відслідковують і контролюють ситуацію з ісламом в Україні на всіх рівнях. Ісламські центри все активніше проводять свою організаційну роботу на території України і створюють свої, керовані ззовні філії.

За свідченням дослідників, у нас функціонують як традиційні течії ісламу, так і фундаменталістські й навіть екстремістські. Але всі вони орієнтуються на мирне співіснування з державою і місцевими органами влади. Проте відомо, що в сусідній Росії, в Середній Азії і на Близькому Сході існує багато проявів насильництва з боку ісламістів, з боку політичного ісламу. За класифікацією експерта Центру ісламських досліджень Північного Кавказу Руслана Гереева, існує бойовий і мирний іслам. Вони по-різному проявлені в різних регіонах в залежно від домінуючої там ісламської течії. Так, на південно-західних кордонах з Україною культивують бойовий іслам, а в Татарстані і Башкортостані – мирний. Проте мета у них єдина – створення ісламських султанатів і халіфату, перемога ісламу в усьому світі. Самі радикали відносять глобалізацію до супутника свого успіху. З їх точки зору, вона стирає інші релігії, час яких безповоротно відходить. Багато релігійних авторитетів із числа керівників радикально налаштованих громад говорять: «Нам не потрібні терористи, оскільки знаки вказують на те, що Аллах подарує перемогу ісламу в Європі, Америці й Азії без мечів і воїнів».³³⁵

Мирний іслам діє за рахунок поступової клерикалізації існуючих світських ісламських країн, а також християнських – за рахунок збільшення відсотка мусульман, які проживають там. Тут спрацьовують три такі фактори: висока народжуваність в ісламських країнах, активна міграція з інших ісламських країн, а також навернення до ісламу християн, буддистів, індусів тощо.

Ще на один – економічний - фактор звертає увагу дослідник із Дніпропетровська Пожарський М.А. Він підходить до проблеми взаємодій цивілізацій з точки зору знайомої йому біології, проте робить декілька важливих спостережень і філософських висновків. Науковець відзначає, що протягом останнього десятиліття у слаборозвинені країни у вигляді грошових переказів щорічно надходило близько 65 млрд. доларів, а також прямують туди ж передові технології та інформація, що дає змогу підвищувати на цих теренах життєвий рівень. «Таким чином, - робить висновок автор, - юридично залишаючись у власних межах, спільноти-донори фактично розширюють свої території за рахунок територій спільнот-реципієнтів. Населення останніх, їх економічні і соціальні інститути, природні ресурси стають для прибульців середовищем проживання, яке вони експлуатують в руслі екстенсивних стратегій. Мирним шляхом вони досягають тих же цілей, заради яких ще півстоліття тому треба було вести кровопролитні війни». Цей процес «тихої експансії» інших цивілізацій на території більшості країн Заходу він

³³⁵ Експерт Руслан Гереев: "Без кардинальных мер в религиозной политике России ждет печальное будущее". Интервью Яны Амелиной. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/polit/1376383.html>. – 19.02.2011.

характеризує як «перерозподіл світу між цивілізаціями. Особливість такого перерозподілу, на відміну від попередніх, полягає в тому, що він можливий тільки за мирних умов, коли матеріальним, інформаційним, міграційним потокам ніщо не перешкоджає. Ця обставина знижує ймовірність його воєнного розвитку».³³⁶ Дійсно, ми бачимо такий парадокс, як прагнення під час бунтів і революцій ісламістів Єгипту, Лівії, Бахрейну, Тунісу тощо до демократизації своїх країн, до відкритих кордонів і безконтрольного Інтернету.

Іслам створив свій варіант глобалізації. Він протиставив американському розповсюдженню демократії і вільного ринку, проникненню, товарів і американізованої культури, іноземних банків і транснаціональних корпорацій розповсюдження ісламського способу життя завдяки міграції мусульман на територію християнських країн. Він базується в першу чергу на проникненні і закоріненні мусульман на інші території. Останній найбільш відомий приклад – це перетворення православного краю Косово на мусульманську країну. Для позначення такого процесу ми використовуємо такий термін, як трансгресія.³³⁷

Між культурний та міжцивілізаційний діалог актуалізується і стає все більш нагальною потребою і для України. І найвагомим тут стає ісламський чинник, так само як це спостерігається і в усьому світі. Демократизація суспільства і лібералізація інформаційно-комунікативного простору України зробили його прозорим для заповнення інформацією з ісламського світу. Дуже вільно почуваються тут транснаціональні ісламські структури, які мають величезні фінансові і матеріальні ресурси, досвід пропагандистської роботи. Тобто, Україна, українські інституції та організації здебільше об'єкти впливу з боку ісламської цивілізації, відповідачі. І ця проблема на сьогодні не має свого вирішення.

Проблеми взаємовідносин цивілізацій різко загострились за умов глобалізації. Ісламські країни демонструють найвищу народжуваність у світі - 4-5 дітей на одну сім'ю, а у афганців і палестинців навіть більше - 7-8. Це створює значний міграційний потенціал. Ісламські країни стали генераторами людських ресурсів в глобальному масштабі. Відносна прозорість кордонів, особливо з країнами СНД, і нестерпний потяг мешканців Азії та Африки до багатого і комфортного життя в Європі привели до швидкого зростання чисельності мусульман в Україні, в тому числі й тих, які проживають у нас нелегально.³³⁸

Україна увійшла в першу десятку країн призначення іммігрантів. Десятки тисяч іноземців щорічно приїжджають жити в Україну. Відбувається

³³⁶ Див.: Поджарський М. Конфлікт цивілізацій // Вісник Національної Академії наук. – 2002. – № 11.

³³⁷ Див.: Свистунов С.В. Інформаційна складова гуманітарної безпеки України в контексті світових ісламських процесів // Ісламські процеси у світі та в Україні: реалії і прогнози. Монографія за ред. Арістової А.В. – К., 2011. – С 179.

³³⁸ Докладніше див.: Свистунов С.В. Інформаційна складова гуманітарної безпеки України в контексті світових ісламських процесів. – С. 175-183.

інтенсивне заміщення населення України представниками ісламської цивілізації. У великих українських містах створюються національно-релігійні об'єднання або осередки мусульман-арабів, турків, бангладешців, пакистанців, іранців, афганців (пуштунів) тощо навколо мечетей, кафе і ресторанів східної їжі, торговельних підприємств і ринків.

Чому мусульмани – іранці, турки, ліванці, сирійці, йорданці, багато інших – їдуть в Україну? Іван Рябчий вважає, що насамперед – за освітою. «У нас теж є хороші вузи, але вступити туди дуже важко. А тут багато університетів і можна вступити на будь-яку спеціальність», – переконаний Тарік, працівник бібліотеки Ісламського центру. При цьому Росія, здавалося б, країна, де багато мусульман і не менше мечетей – менш приваблива. «У Росію зараз їдуть менше: по-перше, там дуже дорого, по-друге, корінне населення погано ставиться до «чорних». Та й зими в Москві та Пітері жахливі», – пояснює ліванець Шаріф, який приїхав в Україну понад 12 років тому. «В Україні ми, мусульмани, відчуваємо себе найбільш комфортно», – наголошує Тарік. Він вважає, що між українською та мусульманською культурами відмінностей мало. Навпаки – багато спільного. «Українська культура – не глибоко європейська, вона швидше навіть ближча до Східної. І це сприяє взаєморозумінню. Є багато спільних рис – щедрість, гостинність».³³⁹

В Україні мусульмани намагаються позиціонувати себе як борці зі злом – передусім аморальністю та шкідливими звичками. І це приваблює певну частину українського населення до ісламської умми. Ще є один фактор, який відіграє важливу роль у моральній перевазі ісламу для жінок: сім'я на Сході є найвищою цінністю. Вечеря – родинна традиція. Де б ти не був, під час вечері маєш сидіти за столом зі своєю сім'єю. «В ісламі є все те, чого прагне жіноча натура», – стверджує працівниця газети «Арраїд» Ольга. Вона прийняла іслам у 1999 році, коли їй було 16 років. Сама Ольга із галичанського Стрия, росла в багатодітній сім'ї. Усі були християнами, віруючими. Жінок в ісламі, наголошує вона, приваблює декілька аспектів. Працювати не обов'язково. Хочеш – працюй і зароблені тобою гроші належать тільки тобі, чоловік не має права до них навіть торкатися. Не хочеш працювати – тебе забезпечить чоловік. Твоя ж справа – сім'я, дім, затишок. Чоловік, брат, батько не п'ють, тому що алкоголь у будь-якому вигляді заборонений. Проте «часто в Україні в іслам переходять тільки через чималу грошову допомогу», – стверджує один араб, що захотів залишитися анонімом. «Нас це обурює. Хіба це мусульмани? Їх же тільки гроші цікавлять!».³⁴⁰

Існує давній стереотип: християнство - це Європа, а мусульманство - це Схід, Азія. Згідно з ним Україна довгий час була на кордоні двох світів і волею історичної долі захищала саме європейські, християнські цінності. При цьому зі зброєю в руках: згадаймо тут битви, у яких брали участь запорозькі козаки. Крим тепер у складі України, а кримські татари є громадянами нашої держави.

³³⁹ Рябчий І. Україна мусульманська // Главред. – 13.11.08.- [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2008/11/13/111058-3.html>.

³⁴⁰ Там само.

Можна також звернув увагу на прізвища авторів газети українських мусульман «Арраїд», що означає «Піонер»: Григорій Гришко, Юлія Щербань, Анна Косара, Наталія Скрипник. Отже, іслам поволі втягує у свою орбіту й українців. До цієї когорти відноситься і відомий львівський сходознавець Ярема Полотнюк, син відомої української письменниці Ірини Вільде, який ще в юні роки прийняв іслам, переклав Коран.

Проте трапляється й зворотні переходи - з ісламу в християнство. Я. Полотнюк свідчить, що таких випадків у Європі зафіксовано більше 30 тисяч. Сам він не вважає поганим те, що в той же час іслам приймають сотні тисяч корінних європейців. Я. Полотнюк говорить, що «поширення ісламу пов'язане головним чином з міграційними процесами, а не з переходом у іншу віру. Дуже важко уявити собі ситуацію, щоб ось так відразу, ні з того, ні з сього, декілька тисяч земляків прийняли мусульманство. Але якщо через кілька десятиліть таке й буде, то нічого страшного в цьому я не бачу. Це була б «зв'язуюча ланка», яка поєднувала б Україну з мусульманським світом. Важливо, щоб ці люди були українцями, патріотами. Тоді вони працюватимуть на користь своєї держави, незалежно від того, яку релігію сповідують. Думаю, що цей факт позитивно вплинув би на інтеграцію кримських татар в українське суспільство. Їх краще б розуміли в Україні завдяки певному прошарку мусульман-українців».³⁴¹

До речі, в Росії новонавернені мусульмани-слов'яни досить активні і вважають, що на керівних посадах в ісламському русі РФ повинні бути саме етнічні росіяни.

Щодо чисельності мусульман в Україні. Дослідник з Житомира С. А. Краснолюдська вважає, що мусульман в Україні 436 тис. осіб, або біля 0,9% населення країни.³⁴² На думку дослідника ісламських процесів в Україні М.Кирюшка, «існують лише умоглядні приблизні оцінки: від явно заниженої цифри, що складає біля 300 тисяч осіб, і до безгрунтовне завищеної - в 2 млн.».³⁴³ Тобто, можна говорити, що на час проведення соціологічних досліджень в 2004 р., українське суспільство мало приблизно 2% мусульман. Проте, як ми знаємо, їх відсоток постійно збільшується.

Слід додати, що мусульмани нерівномірно розселені по Україні і живуть перш за все в Криму і великих містах. Тільки в Криму кримськотатарська спільнота, яка має надзвичайно високий рівень релігійної самосвідомості, має

³⁴¹ Лащенко С. Іслам, кримські татари і європейський вектор України // Кримська Світлиця. – 2008. – № 11.

³⁴² Краснолюдська С. А. Інтергація мусульман у соціально - політичний простір Європейського Союзу та України: компаративний аналіз // Освіта регіону. Політологія психологія комунікації. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/jornal_content/84/political_problems.

³⁴³ Кирюшко Николай. Мусульмане в современном украинском обществе (Социологическое исследование). // Современное религиоведение. – 2005. – Выпуск 100.

чисельність (за їх оцінками) десь 260 тис. осіб. Це складає близько 12-15 % населення Криму.³⁴⁴

В цілому мусульмани в Україні поведуться досить скромно. Коли в Данії відбувся скандал з карикатурами на Пророка Мухаммада, то деякі «гарячі голови» в Києві хотіли влаштувати акцію протесту навпроти посольства цієї скандинавської країни, однак керівництво общини заборонило прояви агресії. Українські мусульмани бажають уникати активних протистоянь і не влаштовують гучні пропагандистські акції. Виняток – боротьба кримських татар за землю, яка загалом в їх мотивації має своє справедливе підґрунтя.

Навіть на словах Муфтії Тамім Ахмед намагається уникати поняття протистояння цивілізацій в розумінні його в концепції С.Хантінгтона. Він вважає, що «необхідно розрізняти конфлікт цивілізацій і конфлікт релігій. Протягом усієї історії людства спостерігалися контакти різних цивілізацій, а представники різних релігій співіснували в межах однієї цивілізації. Так, на Сході буддисти, мусульмани, індуїсти будували одне суспільство. Захід — нова культура, нова цивілізація, побудована по-іншому, менш відкрита, ніж Східний світ. Тому й виникають нині різні тлумачення про існуюче тертя. Пригадаємо також, що в Європі впродовж століть мали місце запеклі конфлікти між представниками тільки однієї релігії — християнства. Іслам — це релігія не для однієї епохи, не для однієї цивілізації або одного народу. Отже, поняття боротьби цивілізацій хибне».³⁴⁵

Разом з тим, в аналітичній записці «Поширення ідеології релігійних ісламських течій екстремістського спрямування в АР Крим» йдеться про значний вплив на розвиток релігійного життя кримських татар загальносвітової тенденції з посилення радикальних течій в ісламі. Одним із проявів такого впливу в Криму є поширення діяльності радикальних ісламських організацій та течій. Разом з тим необхідно розмежовувати поняття ісламізму (застосування норм ісламу як політичної ідеології) та ісламського фундаменталізму (руху за повернення мусульман до первісних норм ісламу), які, в свою чергу, знаходять вияв у значній кількості різноманітних релігійних та ідеологічних рухів й організаційних структур.³⁴⁶

І все ж таки, аналізуючи останні події в ісламському світі, слід визнати, що в діяльності багатьох ісламських рухів та груп ісламізм та фундаменталізм поєднуються. Базовим прагненням для обох є світова ісламська держава - халіфат, заснована на законах шаріату та нормах ісламу, що є одночасно основою ісламу як інтернаціональної релігії універсального характеру.

³⁴⁴ Кобзаренко А. Аналітична записка «Поширення ідеології релігійних ісламських» - [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/September09/1.htm>.

³⁴⁵ Тамім Ахмед, муфтії України. Наше завдання — не дати використати іслам у політичних цілях // День. – 2003. – 28 лютого.

³⁴⁶ Кобзаренко А. Аналітична записка «Поширення ідеології релігійних ісламських».

«Зареєстровані в Україні мусульманські організації, - як слушно підкреслює А. Кобзаренко, - офіційно дотримуються традиційних поміркованих норм ісламу і переважно уникають політизації релігійної діяльності, дистанціюючись від ісламізму. Водночас, починаючи з кінця 1990-х рр., в Криму почали поширюватися нетрадиційні для регіону ісламські течії реформістського характеру – *салафія (ваххабізм)* та *хабашизм*». Відтак, у разі загострення міжконфесійних та міжетнічних відносин в Криму радикальний характер догматики ваххабізму та хабашизму може спровокувати їх прихильників до насильства. В Україні, як відомо, Хізб ут-Тахрір офіційно не зареєстрована як релігійна або громадська організація, є закритою структурою, що діє публічно через незалежні мусульманські громади Криму (зокрема, громаду Давет, що є офіційним організатором заходів Хізб ут-Тахрір) і має власний друкований орган. Оцінки чисельності членів організації в Криму хитаються від 500 до 10 тис. членів.³⁴⁷

Самі представники Хізб ут-Тахрір на своєму сайті із задоволенням наводять такі свідчення про свою діяльність: «... Сьогодні, за даними кримських правоохоронців, чисельність членів Хізб-ут-Тахрір та підтримуючих її ідеї становить 7-10 тис. осіб ...». В Комітеті у справах релігій Криму число членів Хізб ут-Тахрір в Криму оцінюють скромніше - 5-6 тисяч. Разом з тим там визнають, що кількість прихильників цієї партії на Півострові зростає ледь не в геометричній прогресії. "З кожним роком регіонів охоплюється все більше", - заявляє заступник голови Комітету Айдер Булатов ... ». (Тижневик «Події». – 2008. – № 11).³⁴⁸

Більше того, у 2009 р. в той час ще начальник міліції Криму Геннадій Москаль звернувся до СБУ з проханням заборонити в Україні ісламську партію "Хізб ут-Тахрір". "Заступник міністра просить СБУ зібрати матеріали та заборонити дану партію в судовому порядку через Міністерство юстиції", - повідомила його прес-служба. Москаль посилався на те, що керівники "Хізб ут-Тахрір" в газеті "Возрождение" від 15 вересня 2009 р. заявили: "...метою Хізб ут-Тахрір є відродження ісламського способу життя, шляхом встановлення ісламської держави Халіфат, яка втілюватиме закони Ісламу й поширюватиме ісламський заклик по всьому світу для всього людства". На його думку, це порушувало Конституцію, зокрема, статтю "Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою". Проте в Україні, як заявляє сама партія "Хізб ут-Тахрір", вона "бореться за відновлення всесвітнього халіфату (середньовічної мусульманської держави) винятково ненасильницькими методами".³⁴⁹ Але, як відомо, ця партія політичного ісламу не була заборонена в Україні офіційно.

³⁴⁷ Там само.

³⁴⁸ Заява Хізб ут-Тахрір в Україні. 14.05.09. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.hizb.org.ua/uk/editions/zayavi/82-zayava-hizb-ut-tahrir.html>.

³⁴⁹ Москаль вимагає заборонити в Україні ісламську партію "Хізб ут-Тахрір". – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.tsn.ua> - Крим, 2009. – 16 вересня.

Загальна чисельність радикально налаштованих мусульман в Україні невідома, не опубліковані офіційні і навіть неофіційні дані. Разом з тим, нещодавно світ облетів вислів президента Чеченської республіки Рамзана Кадірова: «В Україні ваххабітів більше ніж у Чечні».³⁵⁰ Офіційної реакції з боку українських високопосадовців на це висловлювання не було. Не звернули увагу на неї й офіційні мусульманські організації, і українські політологи та фахівці-ісламознавці. Напевно тому, що українські ваххабіти розвиваються покищо мирним шляхом.

Дослідники відзначають, що офіційні мусульманські організації (зокрема ДУМУ та ДУМК) не зацікавлені у поширенні діяльності ісламістських організацій в Україні, оскільки це ослаблює позиції традиційного ісламу, кримськотатарського руху (із-за позанаціонального характеру ісламізму) та й самих духовних управлінь, і розглядають ісламістів як сектантів, подекуди прямо називаючи їх терористами. Водночас вони зацікавлені у використанні поширення радикального ісламу як аргументу у діалозі з владою з метою переконання у необхідності налагодження тіснішої співпраці та надання більшого сприяння в АР Крим традиційному ісламу.

Ілюстрацією проблеми може стати певна колізія, яка виникла в Криму у вересні 2010 р. щодо дня святкування ісламського свята Ораза-Байрам. Активісти екстремістського політичного угруповання «Хізб-ут-Тахрир» вирішили святкувати свято на день пізніше більшості татар Криму і створили протистояння в їх середовищі. Заступник муфтія мусульман Криму Айдер Ісмаїлов відзначає, що «дехто, використовуючи деяких наших закордонних співвітчизників, намагається нав'язати нам «імпортні» думки ззовні, вони намагаються нав'язати нашим, що це нібито вірно. Але наші опоненти робити висновки (іджтихад) не мають права, тому що не мають на це здібностей і знань. Не потрібно привносити в мусульманське середовище смуту й розбрат, відвернувшись від свого ДУМК, чекати вказівок із-за кордону, орієнтуватися на них. Ми – народ, у якого є свої органи самоуправління. Духовного середовища ДУМК цілком самодостатньо, щоб роз'яснити норми ісламу, немає потреби спиратися в цьому на думку з-за кордону, що вірно, а що ні. С точки зору ісламу, кожен повинен знати свої права і обов'язки. Це - перше. Кожен повинен лю бити свою батьківщину і свій народ. Це - дуже важливий момент. Якщо патріотичний дух присутній, то ніхто не буде впроваджувати «імпортні» думки, які суперечать нашим традиціям, менталітету».³⁵¹

Певним чином вже постало питання влади. І заступник муфтія мусульман Криму Айдер Ісмаїлов поставив його наступним чином: «Яка думка правильніше – рішення ДУМК, а чи ж рішення амірів партії «Хізб-ут-Тахрир»? Тоді все стане зрозумілим. За ДУМК народ йде вже двадцять років.

³⁵⁰ Рамзан Кадіров. Цитата дня // Известия в Украине. –2010. – 25 червня.

³⁵¹ Исмаилов А. Выносит решения из Корана и хадисов имеет право только компетентный ученый, называемый муджтехидом. Таковых в Крыму нет // Голос Крыма. – 2010. – 9 жовтня

А тут якась закордонна секта пропонує 300-м тисячам кримських татар слідувати її суб'єктивній думці».³⁵²

Більшість, зрозуміло, піде за ДУМК. Проте слід визнати, що партія «Хізб-ут-Тахрір» набула в Криму такої сили, що стала здатна кинути виклик існуючій владі. І це становить загрозу не тільки єдності кримськотатарської спільноти, а й існуючому діалогу цивілізацій в Криму і в цілому в Україні.

Поширення радикального ісламу в Україні, зокрема в Криму вмотивоване об'єктивними чинниками, як то існуванням значної мусульманської громади, інтерес до неї з боку іноземних ісламських центрів, радикалізація ісламу у світі, відродженням релігійного життя кримських татар. До числа чинників, що сприяють поширенню радикальних течій ісламу в Криму належать³⁵³:

1. Тривала невирішеність проблем кримських татар після повернення їх на рідну землю з депортації.
2. Процеси внутрішнього розвитку кримськотатарської спільноти:
 - ослаблення впливу Меджлісу як органу, що асоціюється кримськими татарами з неефективним співробітництвом із владою. Таке ослаблення створює простір для розгортання діяльності альтернативних, потенційно радикальніших за Меджліс структур;
 - досить висока частка молоді у віковій структурі населення, що зумовлює більшу схильність спільноти до радикальних поглядів.
3. Процеси трансформації релігійного життя кримських татар:
 - ослаблення впливу ДУМК на мусульманські громади, пов'язане зі зниженням престижу Меджлісу, труднощами, які ДУМК переживає у стосунках з місцевою владою та у фінансовому відношенні. Достатньо подивитися на тривалий час незмінний сайт ДУМК. Поруч з цим сайт «Хізб ут-Тахрір в Україні» оновлюється практично щодня. Звідки ж тоді зацікавлена ісламська молодь буде черпати інформацію? Знаємо, що надзвичайно високу вагу мав Інтернет в ісламських революціях 2011 р.;
 - консервування ДУМК як винятково кримськотатарської структури, що виштовхує за межі структури мусульман іншого етнічного походження та неофітів;
 - збільшення числа незалежних громад (не підпорядкованих ДУМК), пов'язане з посиленням опозиційних ДУМК груп;
 - посилення впливу на релігійну свідомість кримських татар інформації з-поза меж мечеті, зокрема зі ЗМІ та видань і заходів ісламістів, що формують «конфліктну ісламську ідентичність», засновану на протиставленні мусульман іншим громадам та владі.

³⁵² Там само.

³⁵³ Див.: Кобзаренко А. Аналітична записка «Поширення ідеології релігійних ісламських».

1. Зміцнення антитатарського та антимусульманського характеру ідеології політичних партій та громадських структур, що представляють російськомовну більшість Криму.
2. Дискримінаційна щодо кримських татар політика органів влади АР Крим, що сприяє ізоляції мусульман в суспільстві та формуванню на Півострові конфронтаційних відносин між ними та російськомовною більшістю.
3. Брак послідовної політики щодо ісламу та кримських татар на національному рівні.

Неконтрольований вплив окреслених чинників на розвиток ситуації в АР Крим може призвести до оформлення ряду латентних загроз, пов'язаних з впливом на суспільство ідей радикального ісламу та діяльності ісламістських організацій. Головними загрозами для України, пов'язаними з поширенням радикальних ісламських течій, на слухну думку А. Кобзаренко, є: загострення міжконфесійних відносин в Криму між традиційним та нетрадиційним ісламом у зв'язку з виникненням конкуренції за вплив на віруючих; загострення міжетнічних відносин; посилення сепаратистських тенденцій в середовищі кримських татар; дестабілізація суспільно-політичної ситуації в АР Крим внаслідок можливих провокацій; формування вже діючими ісламістськими організаціями підґрунтя для проникнення в АР Крим більш радикальних структур; посилення впливу на ситуацію в АР Крим іноземних держав; поширення на Україну логіки загальносвітової тенденції активізації ісламського тероризму.

В Криму і в цілому в Україні активно не діють терористи, як, наприклад, в зоні «бойового» ісламу на Північному Кавказі. Проте там задіяна певна кількість мусульман-українців. Так, етнічного українця бувшого православного мешканця Ставропольського краю Віталія Роздобудько перевіряють на причетність до кожного теракту в Росії. В ісламській громаді, якою керував імам Абдулла Степаненко (його пізніше посадили за розпалювання національної ворожнечі). Ще одного українського імама – Дмитра Петриченко посадили за членство в терористичній організації: він став прихильником ваххабітської радикальної течії³⁵⁴. Фахівець з мінної справи Роздобудько був членом терористичного угруповання "Ногайский джамаат", відомого ще як "Ногайський батальйон". Його вважають організатором вибухів у П'ятигорську в серпні 2010 р.³⁵⁵ «Подвиги» сусідів-українців за певних умов можуть надихати деяких радикальних однодумців і в Україні.

³⁵⁴ Светлова Е. Ислам славянской национальности. Надо ли его бояться? // Московский комсомолец. 2011. – 8 февраля.

³⁵⁵ Ваххабита Роздобудько уже не подозревают в теракте в Домодедово. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://news.tochka.net/58705-vakhkhabitarozdobudko-uzhe-ne-podozrevayut-v-terakte-v-domodedovo-foto> Эксперт Руслан Гереев: "Без кардинальных мер в религиозной политике Россию ждет печальное будущее". Интервью Яны Амелиной. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/polit/1376383.html>. – 19.02.2011.. В теракте в Домодедово

Офіційні представники ісламу в Україні все частіше звертають увагу влади на незаконні дії ісламістів. Голова Духовного Управління Мусульман України шейх Ахмед Тамім говорить, що «з моменту утворення ДУМУ ми приділяємо особливу увагу проблемі боротьби з екстремізмом. Користуючись демократичними законами України, в країну без перешкод проникають представники організацій, які ідейно підтримують екстремізм. Наведу вам деякі факти. Заборонена в Європі партія «Хізб-ат Тахрір» має в Україні свій друкований орган, крім того, регулярно віщає в Інтернеті російською мовою. Працюють в країні громадські організації і представники іншої радикальної партії – «Джамаат ісламія». Вони вільно займаються релігійною і політичною діяльністю, видають літературу. Або візьміть ваххабітів, що також вільно друкують свою літературу в Україні. Ці організації видають безліч шкідливої і, на жаль, загальнодоступної для мусульман України літератури, ґрунтуючись на помилковому понятті про Іслам. А там, між іншим, написано, що мусульмани зобов'язані боротися з кожним незгодним з їхніми переконаннями. Але поки грім не гримнув, у нас все це називається «свободою слова». Не відомо, як ці організації виявлятимуть себе, якщо наберуть силу? Приклади такої «діяльності» відомі, на жаль, і в Америці, і в Мадриді, і в Лондоні».³⁵⁶

Іслам в Україні поступово інституалізується й відповідно організується. С. Краснолюдська поділяє всі існуючі ісламські організації в Україні на п'ять категорій:

1. *релігійні громади*, які є піґрунттям, на якому релігійні переконання перетворюються в соціальний феномен та у подальшому сприяють утворенню соціальних інститутів (ДУМК, ДЦМУ, ДУМУ, Партія мусульман України);
2. *національні громадські організації інноваційного типу*. Найбільш дієвим представником цього типу є Міжобласна асоціація громадських організацій Ар-Раїд, яка опирається у своїй діяльності на кращі організаційні нароби близькосхідних ісламських рухів та сучасні методи управління проектами. Також до цієї групи можна віднести такі організації як Ас-Сунна, Бірлік та Замзам;
3. *міжнародні ісламські організації* представлені в Україні двома організаціями, такими як Табліґи Джама'ат та Хізб ат-Тахрір, які суттєво відрізняються за своєю ідеологією;

подозревают русского ваххабита Раздобудько. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://news.tochka.net/58613-v-terakte-v-domodedovo-podozrevayut-russkogo-vakhkhabita-razdobudko>.

³⁵⁶ "Українські мусульмани не несуть якоїсь загрози і не є закритою сектою". Інтерв'ю з Головою Духовного Управління Мусульман України, Президентом Ісламського університету муфтієм України шейхом Ахмедом Тамімом. Розмову вів Олександр Козловський. – Київ, 6 червня-13 червня 2007 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/interview/16361/.

4. автономні ісламські релігійні групи, опозиційні до традиційних релігійних громад;
5. освітні організації, які можна умовно поділити на дві групи: початкові заклади з довільним графіком роботи (вечірні курси та школи AppPaїd) та заклади підвищеного рівня з більш формалізованим процесом навчання (Управління релігійними справами, Фонд Азіза Махмуда Хюдаї, Сулейманія, Диянет, Ісламський університет ДУМУ та медресе).³⁵⁷

Поруч з реальними організаціями, створюються і віртуальні. А сучасні ЗМІ надають можливість створювати й віртуальні країни, проте з реальними людьми. Так, у 2007 р. Доку Умаров проголосив заснування так званого «Північнокавказького Емірату» і призначив сам себе його лідером. Претендує Умаров на територію всіх північнокавказьких республік, а також на Ставропольський, Краснодарський край і Астраханську область. А це – безпосередні кордони України. Більш того, на території Краснодарського, та й Ставропольського країв живе великий осередок етнічних українців.

Проте цей «Емірат» не має реального клаптика землі і, як відзначає Клаус-Хельге Донат в німецькій Tageszeitung, "справжнє розташування Емірату – це Інтернет. Тут ідеологи священної війни успішно займаються пропагандою. Інший світ узнає про віртуальне існування кавказької клерикальної держави тільки з новин про теракти та їх жертвах в Росії". Цей «Емірат» має свою армію підпільних бійців. Її чисельність складає від декількох сотень до декількох тисяч осіб. "Офіційно в Еміраті існує військова рада, шура, в котрій входять польові командири. Самий головний інститут її - це центральний шаріатський суд".³⁵⁸

Діяльність Доку Умарова цілком нагадує діяльність керівника Аль-Каїди Усами бен-Ладена. Він також з'являється тільки в ЗМІ. Можна прогнозувати, що і серед кримських татар, які живуть не тільки на Кримському півострові, а й розсіяні у світі, може створитися віртуальна країна, проте з реальними людьми.

Про тенденції розвитку ісламу на дотичній до нас території розповів експерт Центру ісламських досліджень Північного Кавказу Руслан Гереев. Як спеціаліст з проблем релігійно-політичного ісламу, він вважає, що, «крім швидкого розвитку ваххабізму, ще більш широкого його розповсюдження, тут нема ніяких перспектив». Релігійний фактор - основа того, що відбувається в середовищі підліткової молоді і особливо в мотивації "лісових братів". Ця назва умовна, адже вони так само як і ми, живуть в селах, містах і великих мегаполісах. Це поняття планомірно перенеслося на носіїв ідей радикальних змін, змін тут і зараз, а радикальний іслам став всього лише формою

³⁵⁷ Краснолюдська С.А. Інтергація мусульман у соціально-політичний простір Європейського Союзу та України: компаративний аналіз.

³⁵⁸ Донат К.-Х. Виртуальное существование клерикального государства // Tageszeitung. – 10 лютого 2011 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.religare.ru/2_83322.html.

соціального протесту. Більшість спеціалістів з питань релігійно-політичного ісламу на наших зустрічах, форумах, конференціях та ін. всерйоз вважають, що, якщо б не було ваххабізму, то обов'язково знайшли б іншу форму, але вже політичного протесту. Руслан Гереев звертає увагу також на те, що іслам більше прогресує саме в немусульманських країнах. На жаль, досліджень на цю тему немає, вона ґрунтовно ще не вивчена.³⁵⁹

В умовах поступу глобального ісламу у світі і в Європі Україна, яка знаходиться в центрі Європейського континенту і з'єднує (або розділяє в деяких сферах) ЄС та Росію, змушена реагувати на процеси на сусідніх територіях. Урахування досвіду сусідів, їх досягнень і помилок зможе покращити процес діалогу цивілізацій в Україні.

І. Загребельний вважає, що «ідеальним вирішенням питання релігійного протистояння (в тому числі й у формі прозелітизму) - як в Україні, так і у світі – є: по-перше, збереження етнічно-релігійного *status quo*; по-друге, солідарність християнських і мусульманських народів проти викликів імперіалізму, глобалізму, ліберальної секуляризації». Збереження етнічно-релігійного *status'a quo*, взаємоповага між мусульманами та християнами, їхній союз у боротьбі зі спільним злом – саме це значною мірою ми можемо вважати вимогою нашого часу. І мова не йде про популяризовану лібералами «толерантність».³⁶⁰

Між іншим, християнсько-мусульманська консолідація сьогодні є не лише ідеєю, але й певною суспільно-політичною та культурною реальністю. В Україні, зокрема, ідеї конструктивного християнсько-мусульманського діалогу, побудованого на національно-антиімперських та антилібералістичних засадах, активно розвивав цікавий політолог, публіцист і громадський діяч Василь Іванишин (Див. його праці «Кримський вузол», «Рецепція благовістя», інтерв'ю «Сучасність потребує націоналізму», «За нашу і вашу свободу» та ін.). Саме ідеї В. Іванишина значною мірою лягли в основу творення у 2008 році Міжнародного антиімперського фронту, котрий об'єднав у своїх лавах християн і мусульман – представників України, Польщі, Литви, країн Кавказу, котрі прагнуть жити у власних незалежних національних державах і славити Єдиного Бога так, як це робили їхні батьки, діди, прадіди. Залишається сподіватися, зазначає І. Загребельний, що в умовах всіх небезпек, котрі сьогодні стоять перед людством, християни та мусульмани дійсно стануть на шлях взаємоповаги та співпраці, кожен народ зуміє зберегти даровану йому Богом неповторність. Інакше – продовжиться перетворення людства у безлику атомізовану юрбу рабів техногенної цивілізації.³⁶¹

³⁵⁹ Експерт Руслан Гереев: "Без кардинальных мер в религиозной политике России ждет печальное будущее". Интервью Яны Амелиной. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/polit/1376383.html>. – 19.02.2011.

³⁶⁰ Загребельний І. Християнство й іслам: сучасний прозелітизм та релігійно-цивілізаційні перспективи "Релігія в Україні", 26 січня 2011 року. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://risu.org.ua>.

³⁶¹ Там само.

Ще один український дослідник І. Рябчий зазначає: «Християнам варто задуматися. Надміру ліберальне християнство не здатне забезпечити зростання населення – це веде до неминучого вимирання християн як таких. А іслам, навпаки, заохочує народжуваність та міцні сім'ї. Йому навіть не треба переконувати і примушувати поклонятися Аллаху. Лібералізм сам винищить «невірних».³⁶²

Відтак в сучасному діалозі ісламської та іудео-християнської цивілізації в Україні більше невирішених і латентних проблем, що чекають на подальше дослідження з боку науковців і дій з боку влади та релігійних організацій. В унітарній, історично багатонаціональній Україні, на слушну думку М.А. Поджарського, зростання міжетнічної напруженості «ймовірно тільки в тому випадку, якщо його «організують» ті чи інші політичні сили у боротьбі за владу. Україна не є «серцевинною» державою якоїсь цивілізації і нею ніколи не стане. Вона й надалі відчуватиме тиск з боку інших культур».³⁶³

Ми пам'ятаємо сумний югославський досвід входження в Європу. Ісламський фактор, який був на початку другорядним у визначенні долі югославських республік, зрештою проте виявився визначальним.

5. Внутріісламські протистояння в Криму та їх природа

Процес автономізації в ісламі Криму. Інституалізація сучасних внутрішньоісламських протиріч в Криму сталася в процесі реєстрації незалежних від Кримського Муфтіяту громад. Дія цього значимого чинника у формуванні суперечливого характеру розвитку сучасної мусульманської громади Криму особливо піддається процесу політизації. Політизуючи релігійну апологетику, іслам у кримському контексті розширяє сферу конфліктних проявів свого відродження.

Реєстрації автономних від Кримського Муфтіяту громад почалася наприкінці 1998 р. після рішення ДУМК про створення релігійного об'єднання мусульман м. Сімферополя та Сімферопольського району. На установчій конференції цього об'єднання було обрано лідера зазначеного об'єднання. Але тільки після завершення цієї конференції ДУМК звернуло увагу на релігійно-ідеологічну спрямованість більшості лідерів мусульманських громад, присутніх на ній. Через кілька тижнів Управління змінило рішення щодо персоналій, схвалених конференцією як лідерів нового об'єднання. Непослідовна позиція ДУМК викликала протест в середовищі учасників установчої конференції, в результаті чого частина об'єднаних керівників, які увійшли до складу керівництва зазначеного об'єднання, прийняли рішення про

³⁶² Рябчий І. Українська мусульманська // Главред. –2008. – 13 листопада.

³⁶³ Поджарський М. Конфлікт цивілізацій // Вісник Національної Академії наук.-2002. – №11.